

L'AVENTURA D'ANAR A FER LES AMÈRIQUES: UN EXEMPLE A MEDIONA

RESUM

Guardar a casa papers “vells” pot ser, avui en dia, una sort i també un fet remarcable. Pensem que els cada cop més freqüents canvis d'habitatge i les constants variacions dels propietaris fan que es perdin pel camí una gran quantitat de documents -llibres, fotografies, cartes, retalls de diaris, etc.- que en un principi tenien un interès familiar però que, a mesura que passen els anys i les generacions, l'esmentat interès es va expandint cap a altres sectors de la societat, fins que es planteja la possibilitat o la necessitat de fer-los públics i, així, poder compartir i ampliar els coneixements del nostre passat.

El cas que ens ocupa aquestes pàgines prové de la troballa de tota una pila de cartes envia- des des de diferents punts del continent americà per uns penedesencs que es van establir a l'anomenat “nou món”, un d'ells per espai de 18 anys. A més, s'han pogut localitzar diferents fotografies de l'època i hem tingut ocasió de parlar amb els seus descendents que ens han ajudat a completar la seva particular història.

ABSTRACT

Today, the habit of keeping “old pieces of paper” at home may lead to being lucky and also something remarkable. Let's just think about the increasingly frequent moves from one house to another and that the constant changing of the owners provokes the loss of a large amount of documents along the way. Books, photographs, letters, newspaper clippings, etc. that were initially of family interest but that, as years and generations go by, the said interest expands to other society levels until the possibility or need to publish these documents arises in order to share and enlarge the knowledge about our past.

The case revealed in these pages comes after finding a huge amount of letters sent from different locations in the American continent by some Penedès-born people who settled in the so-called “New World”, one of whom lived there for 18 years. In addition, various photographs from that period have been found and we have had the opportunity to talk to their descendants who helped us fill out their own history.

ELS PROTAGONISTES

Tota la documentació esmentada prové de la casa coneguda popularment com a cal Xapando de Sant Joan de Mediona. El renom prové de l'ofici del pare dels nostres protagonistes, Josep Ros Castany (10/8/1845-1927), boter de professió, el qual, quan preparava els cercols de les bótes i a la típica pregunta de “què fas?” o “com va això?” responia amb un lacònic: “mira, anar 'xapando”.

Josep Ros es va casar el 19 de març del 1874 amb Maria Palà Bargalló (3/6/1849-?). Del seu matrimoni naixerien sis fills, per aquest ordre: la Dionísia el 31-1-1875, la Teresa el 4-4-1877, el Pere el dia de Nadal del 1879, el Josep el 13-10-1883, la Maria el 10-3-1886 i l'Anton el 5-6-1889.

Gairebé totes les cartes conservades són escrites pel Pere Ros Palà, el primer dels dos germans que va marxar a Amèrica. L'altre fou l'Anton força anys després, com veurem al seu moment. Del Pere es conserven un total de 72 cartes escrites entre el 1898 –any que va marxar– fins el 1905, quan s'obre un parèntesi sense informació escrita. És a dir, una mitjana de nou cartes anuals, una quantitat molt important, amb l'afegitó que la majoria tenen entre 2 i 3 pàgines cadascuna. Llegint-les s'observa una bona formació escolar, amb un redactat correcte, absent de faltes ortogràfiques i amb expressions cultes. Totes les cartes estan escrites en castellà.

PER QUÈ VAN MARXAR?

Sempre que es parla de marxar d'un país per anar-se'n a viure i treballar en un altre, hom fa la mateixa pregunta: per què? El fenomen de la immigració és tan antic com l'home. Cercar una vida millor o fugir d'alguna cosa, o ambdós motius, ha estat una constant entre cultures. L'activitat comercial de Catalunya amb el nou món va començar al segle XVIII, però l'apogeu va tenir lloc al segle XIX, especialment amb el comerç del vi. Amb l'obertura de noves fronteres molts catalans s'embarcaren cap al continent americà per mirar de fer fortuna, però molt pocs ho van aconseguir.

Els nostres protagonistes no els podem incloure en aquest darrer selecte grup, tot i que la seva trajectòria va estar marcada per una progressiva millora de la seva situació. Per tant, l'interès del present estudi no és seguir la gloriosa projecció d'un indiano afamat sinó repassar uns trets segurament menys estudiats però més humans del gruix d'aquell contingent: la decisió de marxar, els sempre durs inicis, i la voluntat, sempre present, de tornar a casa.

Segons el record que ha quedat a la família a les darreries del segle XIX va marxar molt jove del poble de Mediona motivat per la crisi agrària existent al Penedès arran de la plaga de la fil·loxera, un flagell que es va presentar amb tota la seva virulència a la dècada dels anys 90 de l'esmentat segle. Entre aquests joves hom recorda el Justino i el Gumersindo Suriol, el Jaume “de la Farinera”, el Pere “de les torres”, el “Sabater Coix”, els de “cal Marquès”, el Ton “Dos-Dos”, etc.

Però en les cartes escrites per Pere Ros descobrim un altre motiu, més encobert, però no menys important. Ens referim al fet de poder eludir el servei militar en una època especialment problemàtica, militarment parlant, ja que l'exèrcit espanyol mantenia oberts diferents conflictes

Pere Ros Palà, primer dels germans que va marxar, el 1898, a provar fortuna a les amèriques (família Ros-Vich).

bèl·lics per mantenir la sobirania a les seves colònies. Són els anys de les guerres de Cuba, Puerto Rico i Filipines. En el transcurs de l'any 1898 l'Estat espanyol aniria perdent les esmentades colònies a favor dels Estats Units, justament l'any en què Pere Ros iniciava l'aventura. A aquest desencoratjador panorama s'ha de sumar, a títol personal, el patiment d'una malaltia per part del Pere.

En una de les primeres cartes rebudes, escrita a finals de maig del 1898, deixà clara l'esmentada preocupació pel servei militar: *"Por los periódicos de aquí me entero del curso de la guerra que sostiene España y Estados Unidos y creo que si no me hubiera separado de vuestra compañía tal vez estaría incorporado ya en filas o estaría en vísperas de hacerlo, lo que hubiera sido un gran peligro para mi salud quebrantada por los fulgores de la enfermedad y teniendo para reponerla sólo los cansancios de la guerra..."* Pere acabava de complir els 19 anys quan va marxar, és a dir, que podia ésser destinat en qualsevol conflicte d'un moment a l'altre.

Existia llavors la possibilitat de lliurar-se del servei acollint-se a l'article 15 de la Ley de Reclutamiento de l'any 1885, mitjançant la qual hom podia lliurar-se ingressant una quantitat determinada de diners. Hem trobat un rebut en una casa de l'Espluga de Francolí estès per aquest motiu de 1.500 pessetes amb data del 1895. Si tenim en compte que un jornal de llavors era d'unes 2,5 pessetes, una persona hauria d'estar treballant 600 jornals per poder-ho pagar, és a dir, dos o tres anys ocupat exclusivament a reunir l'esmentada quantitat, una xifra prohibitiva per a la major part de les famílies d'aquella època i que provocava que tan sols se'n lliuraven els que tenien una bona situació econòmica.

El sorteig pel servei militar obligatori del Pere, segons es desprèn d'una carta seva escrita el març del 1901, va tenir lloc per aquelles dates, amb l'esperança que sortís excedent: *"Tengan a bien escribirme si después de haber sorteado he sido llamado o no a presentarme, es decir, si el número que se sacó para mi fue considerado alto o bajo."* Desconeixem on hauria anat, però sabem del cert que va ésser cridat a files.

La seva no compareixença deuria provocar que fos declarat desertor. Amb aquesta situació va afrontar una visita que va fer al poble sota una gairebé total discreció. Aquest retrobament

“FER LES AMÈRIQUES” DE PERE ROS

A partir d'aquí i a través de les seves cartes podem fer el seguiment del seu particular periple, amb constants canvis de feina, de població i de país. Tot amb un únic objectiu: aconseguir una quantitat important de diners per tornar a casa amb una bona situació econòmica.

La primera feina la localitzem a l'esmentada casa, a Quilmes, una ciutat a prop de la capital d'Argentina, Buenos Aires. Pel que comenta en una carta, el sou anava augmentant com més temps feia que s'estava en la casa. Així va deixar passar el temps ignorant el que havia de cobrar fins que va reclamar els diners. La decepció va venir quan es va assabentar dels seus guanys: els dos primers mesos, deu pesos; els quatre següents, 20; i el setè, 25. Segons fa saber el desembre del mateix 1898, 10 pesos equivalien llavors a unes 35 pessetes, és a dir, que un peso equivalia a unes 3,5 ptes. Ja hem comentat que per aquells anys el jornal d'un treballador sense qualificació era de 2,5 ptes. Per tant, estem parlant d'unes quantitats fins i tot per sota del que es pagava al poble d'on havia marxat.

Aquest desencís ocasiona el primer canvi de feina: *“No quiero gastar términos incoherentes contra aquel que se aprovechó de mi mutismo siete meses pues está pasado.(...) Enterado de ello –del sou– miré por otra colocación y por mi amistad con el pueblo conseguí entrar en la casa que actualmente ocupo con el sueldo de treinta y cinco pesos mensuales y las tardes de todos los domingos libres. En ella somos tres dependientes y yo como primero estoy encargado de los libros y de la caja de dinero.”* El membret porta una adreça d'un magatzem –“La Estrella”– de la mateixa població de Quilmes amb data del 4 de novembre. Malgrat la modèstia dels seus ingressos, en finalitzar l'any 1898 pot reunir uns estalvis que seran tramesos a casa seva.

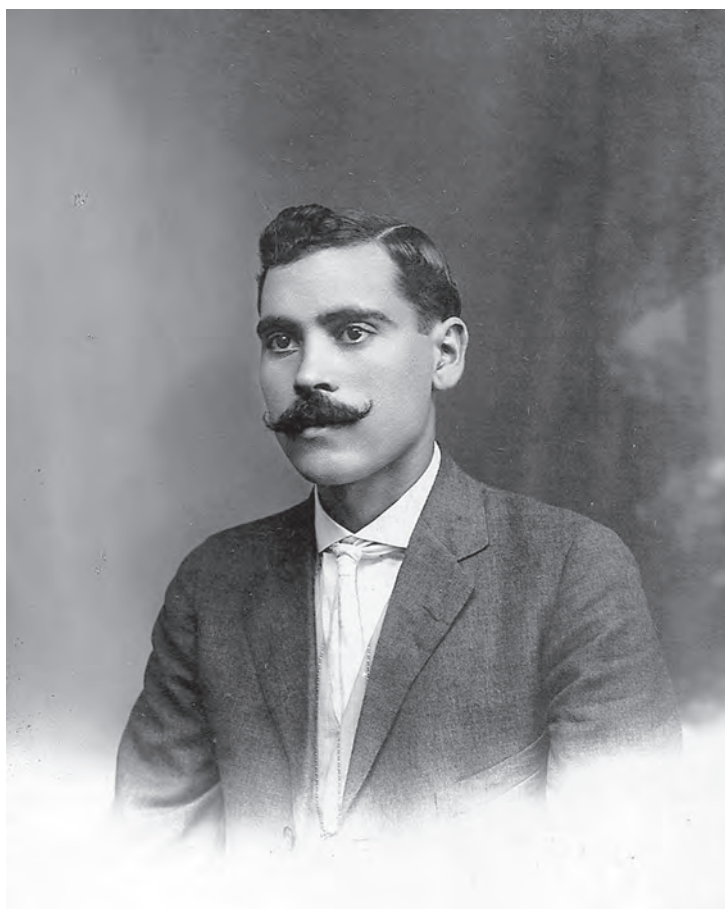
En aquesta darrera carta hem vist la millora que representava fer festa el diumenge a la tarda. Un espai tan curt de temps dona per ben poca cosa: *“Trabajando toda la semana viene el domingo por la tarde en la que nos dan cuatro horas disponibles ellas para dormir o pasear en el aburrimento porque si uno quiere disfrutar un poco tiene que ir a Buenos Aires en donde le cuesta un peso el tren, 2 o 3 pesos el teatro ya que no hay otra cosa y dejarlo a mitad de función con tranvías y una cosa y otra viene a casa con dolor de cabeza y vacío de bolsillos.”* Diversions prohibitives per a les economies més modestes.

A finals de gener del 1900 torna a canviar de casa i aquest cop de població. La decisió fou presa, segons comenta en una carta datada el dia 14 de gener, *“atendiendo al mal tratamiento con respecto a la comida que de continuar en ella no dudo dentro de poco hubiera tenido que sufragar los gastos de otra enfermedad, pues sólo les diré que de seis meses a esta parte el peso de mi carne ha disminuido en ocho kilos.”* Gràcies als contactes creats en la seva anterior ocupació, i mitjançant un altre català resident allí, aviat va trobar feina en una “casa de comercio” de Buenos Aires coneguda amb el nom d’“Almacén Apolo”.

Dos mesos després Ros descriu les millores que ha representat el canvi, tan a nivell de dedicació –*“tengo que trabajar no mucho”*– com de l'alimentació –*“como lo que se me antoja y bebo los mejores vinos que Vds. han conocido”*– i, sobretot, l'econòmic, passant a cobrar entre 50 i 55 pesos mensuals, és a dir, unes 175 pessetes, una quantitat equiparable al sou d'un treballador qualificat.

Amb un gran esforç per estalviar, aconsegueix enviar diners a casa seva. Però aviat s'adona que les quantitats trameses li podrien esser útils per progressar més ràpidament. En una carta datada l'abril del 1900 s'expressa així de clar a la família: *"...siguiendo yo así jamás y por más que haga nunca podré figurar en la sociedad. Hace unos días un compañero de trabajo el que posee algún capital me propuso para comprar un negocio que se vendía con muy buenas condiciones siempre que tuviera yo la cantidad de dos o tres cientos pesos para garantizar mi conducta, pudiéndome poner en tal caso al frente con el resultado de las ganancias a medias; pero por no disponer de un centavo me veo y me veré siguiendo así sujeto a un yugo para saber lo que gano cuando llega la noche y sin más esperanzas que el de tener salud."*

Josep Ros Palà, germà del Pere que també va seguir els passos i els somnis "americans" (família Ros-Vich).

Tot i que la seva situació econòmica aniria millorant progressivament en l'esmentada casa –segons explica el juny del 1901–, el mes de setembre manifesta haver-se cartejat amb el que havia estat professor seu de solfeig, de nom Miquel Muntades, des de Mèxic, el qual li feia saber que aquest era un país amb unes grans possibilitats per conquerir una bona posició en poc temps. Pere Ros confessa la seva predisposició a anar-hi, tota vegada que dibuixa un panorama pessimista de l'Argentina amb un atur que, segons escriu, arriba als 50.000 homes tan sols a la seva capital, Buenos Aires.

El projecte de traslladar-se a Mèxic no va quallar, però el desig de marxar de l'Argentina es va fer realitat el juny del 1902. Pere va aprofitar la marxa per fer la primera i última visita als seus familiars de Mediona, un retrobament del qual en parlarem més endavant. Després va tornar a travessar l'Atlàntic en un viatge que va durar trenta-set dies, recorrent i visitant Puerto Rico, l'Havana, Costa Rica, Colòmbia i, finalment, Veneçuela, a la ciutat de La Guaira, situada a uns 17 quilòmetres de la seva capital, Caracas, des d'on escriu el 17 de juliol.

Precisament poc després s'estableix a Caracas mateix on troba un altre panorama desolador que res tenia a veure amb la idea que s'havia format: *"Soldados descalzos y harapientos sin más ideal que el pillaje, cuando de su carácter holgazán y en mucha parte por la falta de medios para la subsistencia que ocasiona el estado de guerra casi continuo desde hace ya algunos años"*

(...) *De ahí que todo el comercio se halle en un estado de decaimiento tal que resulta casi imposible la vida.*” La persona a la qual anaven recomanats es trobava amb tots els seus negocis liquidats. Davant d'aquesta situació la primera idea fou la d'embarcar-se cap a un altre país, però la falta de recursos així com el rumor que la fi de la guerra era proper, van fer desdir d'un nou trasllat. Passat un mes i mig i en veure que no millorava la situació, hom decideix vendre's les seves pertinències per comprar el passatge que l'havia de treure d'aquell país. Però com que les desgràcies no vénen soles, els pocs objectes de valor de què disposava li foren sostrets per un individu de Santo Domingo que compartia habitació.

Sense poder iniciar cap projecte, ni poder marxar del país, torna a col·locar-se en el servei en un Hotel de Caracas, de nom Hotel Neptuno, des del setembre d'aquell any 1902 gràcies a les gestions fetes pel cònsol argentí.

El país vivia constants conflictes internacionals, una de les principals característiques del govern de Cipriano Castro (1900-1908), amb la resposta d'un bloqueig comercial que ofegava la població, amb la manca de matèries primeres com la farina i el carbó. El 15 de febrer del 1903 el govern anuncia l'aixecament d'aquest bloqueig per part dels anglesos, alemanys i italians.

A mitjans del 1903, Pere Ros es torna a plantejar la possibilitat d'anar-se'n a Mèxic a reunir-se amb el ja esmentat Miquel Muntades. Però novament la idea no es va fer realitat per la negativa –segons comenta ell mateix– del capità del vapor a entrar en un port on arribaven vaixells provinents de països infectats per epidèmies. Així que el canvi el va fer a la mateixa Veneçuela. A primers de desembre del 1903 es trasllada a Porlamar, una petita població de l'estat de Nueva Esparta, on fa un canvi radical de feina: *“ello consiste en repartir víveres en una compañía inglesa pescadora de perlas, haciendo la vida en el mar.”* El sou, segons afirma, era important *“me encuentro muy bien colocado ganando 150 francos mensuales. En este mes me han subido a 200. (...) Si puedo continuar 3 o 4 meses más en esa ocupación veré de independizarme en cualquier cosa que vea pueda darme más resultado, a fin de cortar el tiempo que nos separa.”* Segons exposa en una carta posterior, per saber el canvi en pessetes s'havia de calcular un 38% més, és a dir, que els 200 francs mensuals equivalien a 276 pessetes, un bon sou si ho comparem amb les 4 o 5 pessetes diàries que cobrava un treballador qualificat: pràcticament el doble.

Però els conflictes internacionals s'anaven succeint a Veneçuela aquells anys. El juliol del 1904 la companyia on treballava el Pere es veu afectada per una d'aquestes confrontacions i redueix a la quarta part la seva activitat. El Pere no perd el lloc però veu reduir els seus ingressos durant unes setmanes.

Aquesta ocupació li proporciona molt de temps per a la reflexió. En una de les seves cartes, datada el setembre del 1904, desenvolupa un projecte per obrir un establiment per vendre joguines i llibres que no arriba a fer-se realitat perquè *“no haría más que prolongar mi ausencia”*, optant per continuar fent “guardiola” i presentar-se a casa amb uns estalvis *“que depositar a los pies de Vdes. para darlos un buen vivir”*.

Entrats a l'any 1905, el mes de març escriu una nova carta on mostra la seva preocupació per un nou bloqueig comercial que pot afectar a l'activitat de l'empresa on treballa. Una inquietud

que finalment es veuria materialitzada pels problemes amb la companyia, deixant-li a deure diners i, finalment, sense feina estable.

Amb aquesta situació Pere Ros inicia el tercer gran canvi del seu periple americà.

El nou viatge el va iniciar cap a l'abril del mateix 1905 en direcció a l'illa de Trinitat, llavors dels anglesos, al davant mateix de Veneçuela i on hi havia concentrada gran quantitat de companyies transatlàntiques. Allí va prendre la decisió de traslladar-se a Panamà, un país que necessitava mà d'obra per a la construcció del famós canal que porta el seu nom, una obra titànica que va durar 24 anys, des del 1890 fins al 1914, amb una longitud de 66 quilòmetres i un cost de 375 milions de dòlars.

El maig del 1905 ja escriu des de Panamà i explica el fet que suposa canviar de país sense cap recomanació prèvia: *“acepté trabajo que no son más que pasatiempos pero que me dan las esperanzas de hermanarme con otros mejores.”* Aquest cop, i amb molta celeritat, va poder iniciar els seus projectes. El setembre anuncia que *“estoy por principiar a trabajar por mi mismo que ya es algo: y ver de venir el dinero para ir a donde Vdes., que esto es el todo.”*

Malauradament, a partir d'aquí no es conserva cap més carta fins al març del 1911, escrita pel seu germà Anton des de “Las Cascadas”, un lloc que no hem pogut situar. En aquestes misives l'Anton explica que el Pere s'ha establert amb un negoci propi on destil·la aiguardent, amb treballadors al seu càrrec. El negoci el va iniciar l'any abans, és a dir, des del 1910, el qual, amb l'experiència adquirida, una gran capacitat de treball, i un mercat favorable, va fer possible una ràpida progressió.

Però en el record de la família hi ha el testimoni d'un nebot seu, en Josep Vich Ros, de cal Teixidor, que ens va afirmar que van tenir un establiment on feien menjars i servien begudes als treballadors del Canal. Segurament que es tractaria del pas entremig entre els dos descrits per les cartes que hem comentat.

Posteriorment l'Anton ajuda en el negoci del Pere amb una professió adquirida a casa seva mateix: *“recordando aquello que hacía cuando estaba al lado vuestro arreglé todos los barriles para que no se salgan”*. Es refereix al líquid que es perdia per culpa d'unes bótes defectuoses. Calia anar-les “xapando”...

Les darreres cartes conegudes estan escrites a màquina i porten un membret preimprès amb el seu nom “americanitzat”: Pedro Ross, amb dues esses, i escrites des de Las Tablas, capital de província de Los Santos, a la República de Panamà, als inicis de la segona dècada del segle XX.

A partir d'aquí –any 1911–, i fins al seu definitiu i tràgic viatge –finals del 1915–, tenim quatre anys amb molt poca informació sobre els seus negocis. Tan sols una extensíssima carta de la seva esposa Zoraida, escrita des de Las Tablas el 27 de gener del 1916, ens serveix per conèixer les circumstàncies personals anteriors al seu viatge.

Zoraida, l'esposa panamenya de Pere Ros, en una imatge del 1914 (Família Ros-Vich).

SEGUIR ELS SEUS PASSOS

Ja hem comentat al principi que a la població de Mediona foren diversos els veïns que es van aventurar a travessar l'Atlàntic. Dins de la mateixa família aviat es va plantejar la possibilitat de seguir els passos del Pere, una possibilitat que li farien participar a les cartes que li anaven enviant.

El primer cop que apareix el tema és tot just un any després d'establir-se a l'Argentina. En una carta de la seva germana Teresa, aquesta li diu que la seva aspiració és la mateixa que el seu germà Josep, anar-se'n tots dos al seu costat. Però la resposta i el consell del Pere és prou clar: *"procuren apartar esta idea de su imaginación, puesto que la América de hoy ya es casi peor que España."*

Posteriorment, a finals del mateix any 1899, el seu germà Josep insisteix en el seu projecte de reunir-se amb ell. Aquest cop el Pere supedita l'acció a l'acord dels seus pares, recomanant, això sí, que s'instrueixi en la lectura i l'escriptura. L'agost de l'any

següent, 1900, encara es parla del viatge del Josep, aquest cop junt amb una altra persona. Les notícies que arriben a l'Argentina palesen els efectes de la crisi econòmica en els obrers. El Pere en pren consciència però adverteix que no el pot ajudar a buscar-li una feia d'acord amb l'ofici que ha après ja que no hi té cap relació; però assegura que el pot ajudar en un altre tipus de col·locació.

Finalment, però, el viatge del Josep no es va dur a terme. L'estiu del 1901 la família fa saber al Pere que es quedarà al poble. Aquesta decisió és ben rebuda pel Pere que dibuixa un panorama negatiu de l'Argentina: *"este país en donde cada día se va poniendo peor y mucho más por aquellos que llegan y tienen que empezar a aprender a trabajar"* amb el contrast que al poble de Mediona *"tal como sigue con tendencia más bien a mejorarse no aconsejaré nunca a que ninguno se separe para venir a ésta."*

Establert a Veneçuela, el desembre del 1904 escriu una carta comentant el seu parer sobre la vinguda de més joves al continent americà. Copiem íntegrament el paràgraf perquè és per sucar-hi pa: *"Me participan la salida de ésa para la América de algunos jóvenes. Lo siento por los des-*

Imatge de l'establiment que Pere Ros -amb el nom americà de "P. Ross Et Cia- va muntar durant la seva estada a Panamá. Al costat dret de la porta principal es pot observar un cartell anunciant la sidra "El Gaitero" amb el típic dibuix corporatiu (Família Ros-Vich).

haver-se incorporat al servei militar al seu moment. En una carta escriu els passos que seguirà i les precaucions a prendre: *"subiré en esa de Mediona yendo a parar en la casa del Sr. Puigfret a fin de poderlos ver a todos pero no hagan la menor demostración. Cuando esté allí ya los vendré a avisar y podrán venir de a uno o de a dos, pero no todos juntos."*

Fou l'única visita que va fer. D'ella, el seu nebot Josep Vich Ros ens va corroborar la seva singularitat: *"va venir una vegada"*– i ens va explicar que el Pere, davant dels seus pares, va sentenciar que si havia de tornar pobre es mataria. Aquesta frase la va tornar a pronunciar quan era acompanyat a Capellades a pujar al tren que l'havia de dur a Barcelona per agafar el vaixell. De fet, en una de les seves cartes explica el punt de vista crític que ha copsat entre els veïns *"que tanto me han juzgado y mucho me mirarían si llegara de hacerlo sin nada que los ilusionara."*

Dos anys després, l'abril del 1904, torna planejar una segona visita que va calcular poder-la fer realitat en un parell d'anys, amb la diferència que aquesta havia de ser *"una visita prolongada y a la luz de todo el mundo, no como la vez pasada."* Per poder-la dur a terme havia de solucionar abans *"lo que tengo pendiente con el gobierno de ese país"*, és a dir, el servei de les armes.

El maig del 1905 revela la promesa feta a la seva visita del 1902 que en cinc anys s'havia de tornar a trobar amb la família, no sabem si definitivament o no, calculant que han passat tres anys i que encara en falten dos. Però, com hem dit, no va existir aquest segon viatge del Pere.

Pel que fa al seu germà Anton, que, com hem vist, va marxar a finals de la primera dècada del segle XX, el seu nebot Josep Vich ens va explicar que també va venir un cop i que, després, va tornar a marxar. En una de les darreres cartes es parla de la festa que es proposen celebrar "*con motivo de la llegada a su lado de Antonio*". No en sabem la data exacta perquè al membret tan sols apareix l'any preimprès de "191..", és a dir, els primers anys de la dècada dels 10.

Per reconstruir els darrers anys dels dos germans a Amèrica ens hem de basar en els testimonis familiars i en l'esmentada carta de la dona del Pere, de nom Zoraida, escrita a Las Tablas el 27 de gener del 1916.

Per ella sabem que quan es va traslladar a Las Tablas ja s'havien casat –any 1912?. El Pere va contraure una malaltia sobre la qual la mateixa Zoraida va anar a consultar a un reputat doctor suís de nom Leon Henda, de pas per Panamà. L'esmentat doctor li va confirmar que la malaltia era greu, que no es podia guarir i que, amb l'arribada de la calor –en aquell país al mes de gener– la seva situació es podria empitjorar. El consell del metge era clar: havia de viatjar en un país fred al més aviat possible.

Pel que fa al tipus de malaltia que patia, el doctor ho va atribuir a "*disgustos íntimos muy fuertes que tal vez Ud. ignora*". En recordar-li que el seu germà Anton patia el mateix mal des del mateix dia que el Pere, el metge va confirmar la seva teoria que "*seguro entre ellos dos hubo algo muy serio que Ud. no tiene conocimiento en 15 –dies– que pasaron juntos.*" En canvi, el testimoni de la família ha recollit el fet que van ser emmetzinats amb un beguda que van prendre tots dos en un bar, sent el més perjudicat l'Anton perquè en va veure més quantitat.

Sigui el que sigui, la tradició familiar recorda que l'Anton va tornar definitivament a casa seva abans que el Pere. Pel que es veu, el van anar a buscar, quan ja estava malalt, el seu germà Josep i el seu cunyat Jaume, marit de la Teresa. Va morir jove, cap a l'any 1923, als 34 anys.

Pel que fa al Pere, finalment decidí fer el viatge de tornada a casa sol, sense la seva dona. Malgrat tot, aquesta, previnguda sobre l'estat de salut del seu marit, es posà en contacte amb un altre viatger del vaixell perquè el vigilés. Res, però, no va impedir que al novè dia de viatge el Pere desaparegués per sempre. No es va trobar cap detall que expliqués les circumstàncies de la seva misteriosa desaparició.

Acabava aquí, d'una manera tràgica, la seva particular aventura.

Si el final del nostre protagonista fou totalment atípic, també ho era tornar al lloc d'origen amb les butxaques plenes. Aquest relat és un testimoni que ens il·lustra sobre la lluita i els anhels de molts catalans. De final, cadascú en té un de diferent, però l'esperit de l'aventura era el mateix en tots ells.